

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ερευνητική περιήγηση στο δίκαιο των μέσων ενημέρωσης λόγω του διακλαδικού χαρακτήρα και της πολυπλοκότητας των ισχυουσών ρυθμίσεων αποτελεί πρόκληση για τον νομικό. Ειδικά η προσέγγιση του ελληνικού δικαίου υπαγορεύει και μια προσπάθεια σύνθεσης της περίπλοκης, διαδοχικής και αλληλοκαλυπτόμενης σε πολλά σημεία νομοθεσίας.

Η παρούσα μελέτη είναι το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας έρευνας και επεξεργασίας των θεμάτων που ανακινεί η σχετική προβληματική των συγκεντρώσεων στα μέσα ενημέρωσης.

Ιδιαίτερα θερμές ευχαριστίες οφείλω στους συνεργάτες και φίλους του Ινστιτούτου Max-Planck-Institut für Geistiges Eigentum, Wettbewerbs- und Steuerrecht, στο Μόναχο, για την ανεκτίμητη βοήθεια που μου παρέιχαν κατά το χρόνο παραμονής και έρευνάς μου εκεί.

Ευχαριστώ επίσης τον καθηγητή κ. Μιχάλη-Θεόδωρο Μαρίνο για τις επισημάνσεις του και για τη φιλοξενία στην επιστημονική σειρά που επιμελείται.

Τέλος ευχαριστίες οφείλονται στον κ. Πάνο Σάκκουλα και στους συνεργάτες των εκδόσεων «Δίκαιο & Οικονομία» που επιμελήθηκαν την έκδοση της μελέτης μου.

Το έργο αυτό το αφιερώνω στο σύζυγό μου, Μιχάλη Ξανθόπουλο, για την προσωπική και έμπρακτη υποστήριξή του.

Εισαγωγικά

1. Από τα τέλη της δεκαετίας του '70 παρατηρήθηκε διεθνώς μια διαρκής μεταβολή στη λειτουργική δομή των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο χώρο των μέσων ενημέρωσης, η οποία χαρακτηρίζεται από συγχωνεύσεις, εξαγορές και συνεργασίες. Σε αυτήν την εξέλιξη αρχικά συνέβαλε η απειλευθέρωση της ραδιοτηλεοπτικής δράσης, με την κατάργηση των κρατικών μονοπωλίων και την ανάδειξη ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών¹. Η τάση οικονομικής συγκέντρωσης στον ευρύτερο χώρο των μέσων ενημέρωσης υπήρξε αρχικά αποτέλεσμα του εντεινόμενου ανταγωνισμού για αύξηση του ποσοστού ενεργού κοινού και κατ'επέκταση του μεριδίου στη διαφημιστική αγορά.

Πλέον καθοριστική ωστόσο υπήρξε η επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης. Χάρη στη σύγκλιση των τεχνολογιών οι αγορές των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης επεκτάθηκαν στις διαδικτυακές - πολυμεσικές εφαρμογές και στον κλάδο των τηλεπικοινωνιών, ανακινώντας ζητήματα ρύθμισης της λειτουργίας τους. Ο χώρος του Διαδικτύου, για πολλούς ένας χώρος «εκτός κανόνων δικαίου», έχει προβληματίσει το νομικό κόσμο λόγω των τεχνικών ιδιαιτεροτήτων και της αδυναμίας να ανευρεθούν αποτελεσματικοί τρόποι ελέγχου του². Η πολυδιάσπαση σε θεματικά κανάλια μαζί με την ανάπτυξη νέων μορφών προσφοράς προγράμματος (pay-per-view, video-on-demand, near-video-on-demand) διαμορφώνουν γόνιμο έδαφος για ανάπτυξη νέων αγορών παροχής ραδιοτηλεοπτικών υπηρεσιών, με υψηλές προσδοκίες κερδών για τις επιχειρήσεις και με κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις δύσκολα ανιχνεύσιμες σε όλο τους το εύρος.

Ήδη το άνοιγμα προς νέες αγορές ψηφιακών - διαδραστικών ραδιοτηλεοπτικών υπηρεσιών έχει οδηγήσει σε μία αυξημένη τάση συγκέντρωσης στους τομείς παραγωγής, διανομής και διανομής προγράμματος³. Μέσα από στρατηγικές συμπράξεων οι επιχειρήσεις μέσων ενημέρωσης αποβλέπουν, αφενός να ενισχύσουν τη θέση τους μέσα στον έντονο διεθνή ανταγωνισμό που γεννά η απειλευθέρωση των εθνικών αγορών και η παγκοσμιοποίηση⁴, αφετέρου να ανταποκριθούν οικονομικά στο τεράστιο κόστος επενδύσεων που απαιτούν η έρευνα, η διαμόρφωση υποδομών, η ανανέωση εξοπλισμού, η εξασφάλι-

1. Συνοπτικά, *Wagner Christoph*, RuF 1990, σ. 165 επ. *Geppert Martin*, σ. 20.

2. Προσέγγιση της έννοιας «σύγκλιση τεχνολογιών» σε *Calleja Rico*, ENT.L.R. 1999, σ. 64 επ. *Schwarze Jürgen*, σε *Schwarze Jürgen/Hesse Albrecht* (Hrsg.), σ. 87 επ.

3. Εξ'ού και γίνεται πλέον λόγος για μια ιδιαίτερη μορφή "πολυμεσικής" συγκέντρωσης (multimediale Konzentration), σικτ. *Bender Gunnar*, σ. 54 επ.

4. *Kübler Friedrich*, *Regelungsprobleme der Medienverflechtung*, σ. 43, 44.

ση πρόσβασης στα δίκτυα και η ανεύρεση οπτικοακουστικού περιεχομένου. Η διασύνδεση ανεξαρτήτων επιχειρηματικών κλάδων, απαραίτητη για τη δόμηση της νέας «κοινωνίας της πληροφορίας» οδηγεί σε μια ριζική αλλαγή των στρατηγικών οικονομικής δράσης⁵. Διεθνείς επιχειρηματικές συνέργειες εκδηλώνονται σε κλάδους καταρχήν διαχωρισμένους όπως η ραδιοτηλεόραση, η παραγωγή και διανομή οπτικοακουστικού υλικού, η παροχή υπηρεσιών στο Διαδίκτυο, η παροχή ηλεκτρονικής τεχνολογικής υποδομής (ηλεκτρονικές συσκευές και λογισμικό υποστήριξης) και η παροχή πρόσβασης σε τηλεπικοινωνιακές υποδομές και δίκτυα (ψηφιακά, ενσύρματα - ασύρματα). Η δημιουργία νέων πολυεθνικών επιχειρηματικών σχημάτων με τη συμμετοχή οικονομικών κολλοσσών⁶ αναδεικνύει την τάση διεθνοποίησης του φαινομένου της συγκέντρωσης, η οποία καταλαμβάνει το σύνολο των οπτικοακουστικών μέσων, σε όλα τα επίπεδα παραγωγής και διάθεσης.

Επιπλέον για τον ευρωπαϊκό χώρο η ενίσχυση και προώθηση επιχειρηματικών σχεδίων συγχωνεύσεων προβάλλει ως αναγκαία επιχειρηματική στρατηγική άμυνας της ευρωπαϊκής οπτικοακουστικής βιομηχανίας απέναντι στην ισχυρή ανταγωνιστική πίεση των ραδιοτηλεοπτικών δικτύων των ΗΠΑ, προτείνεται δε η χαλάρωση του ελέγχου στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, ενθαρρύνοντας επιχειρήσεις του κλάδου των μέσων ενημέρωσης να εισέλθουν στην τηλεπικοινωνιακή αγορά.⁷

2. Η πολιτική ελέγχου των συγκεντρώσεων⁸ επιχειρήσεων στον τομέα των μέσων ενημέρωσης εμπεριέχει μια εγγενή αντίφαση, η οποία – ούτως ή άλλως - διακρίνει την εν γένει προβληματική του ελέγχου συγκεντρώσεων⁹. Επιχειρηματικές συγχωνεύσεις ή άλλες συμπράξεις κρίνονται αναγκαίες, στο βαθμό που στηρίζουν την ανταγωνιστική παρουσία των συμμετεχουσών επιχειρήσεων στις ραγδαία αναπτυσσόμενες νέες αγορές επικοινωνίας και ροής πληροφοριών, ενημερωτικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα¹⁰.

5. Αναλυτικά, Green Paper, Convergence, Κεφάλαιο II παντού. OECD (ΟΟΣΑ), Cross-ownership and Convergence Policy Issues, σ. 5 επ. *Calleja Rico*, ENT.L.R. 1999, σ. 64 επ.

6. Παραδείγματα επιχειρηματικών συμπράξεων διεθνών κολλοσσών στην ευρωπαϊκή οπτικοακουστική αγορά σε *Clausen-Muradian Elisabeth*, σελ. 207 επ. *Jochimsen Reimut*, K&R 1999, σ. 433, 434 επ.

7. Green Paper, Convergence, (COM (97) 623 αρ. 10. Για τη Γαλλία, *Hoffmann-Riem Wolfgang*, *Regulating Media*, σ. 175. Για τη Γερμανία, *Humphreys Peter*, *Cardozo Arts and Entertainment Law Review*, Vol. 16 (1998), σ. 527, 554. *Holznel Bernd*, ZUM 2009, σ. 620, 621 επ. Για την Αγγλία, *Marsden Christopher*, *Cardozo Arts and Entertainment Law Review*, Vol. 16 (1998), σ. 501 επ.

8. Η αναφορά στον όρο “συγκεντρώσεις” δε γίνεται με την τυπική νομοτεχνικά προσέγγιση που υπάρχει στο δίκαιο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού αλλά ευρύτερα, εισάγοντάς μας στο γενικότερο προβληματισμό της απόκτησης οικονομικού ελέγχου στην αγορά των μέσων ενημέρωσης, η οποία επιτυγχάνεται με περισσότερους τρόπους.

9. Ενδεικτικά *Σχινάς Ιωάννης*, ΔΕΕ 1995, σ. 150 επ. *Δρυιλλεράκης Ιωάννης*, ΔΕΕ 1999, σ. 684 επ.

10. Η πολιτική σύγκρουση στον ευρωπαϊκό χώρο μεταξύ της εφαρμογής αμιγούς ανταγω-

Κίνδυνοι ανακύπτουν, όταν οι συγκεντρώσεις μπορούν να επιφέρουν αρνητικές επιπτώσεις στον αποτελεσματικό ανταγωνισμό, δημιουργώντας δεσπόζουσα θέση ή ενισχύοντας μια ήδη υπάρχουσα. Στην προκείμενη περίπτωση αναδεικνύεται μια άλλη διάσταση κινδύνων, πολιτικού, κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα, εκείνη της μονοπόλησης ή της χειραγώγησης της ροής των πληροφοριών, ή γενικότερα της αρνητικής επίδρασης στην πολυμέρεια των πηγών πληροφόρησης.

Ο νομικός προβληματισμός δεν είναι νέος. Περίπτωση συγκέντρωσης που απασχόλησε έντονα στο παρελθόν θεωρητικούς, νομοθέτες και ρυθμιστικές αρχές, αποτέλεσε το φαινόμενο εκδοτικών κολοσσών, οι οποίοι σταδιακά εισχώρησαν στον ημερήσιο και στον περιοδικό τύπο, θέτοντας το ερώτημα πάνω στη δυνατότητα αρμονικής συνύπαρξης της επιχειρηματικής λογικής με τους κανόνες της ελεύθερης έκφρασης και της ελευθερίας του τύπου. Σχετικά παρατηρήθηκε, ότι ο τύπος κατόρθωσε τελικά να απεξαρτηθεί από την κρατική κηδεμονία για να παραδοθεί στην εξάρτηση από οικονομικούς κι επιχειρηματικούς κύκλους¹¹.

Το έντονο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι συγκεντρώσεις στον ευρύτερο χώρο των μέσων ενημέρωσης έγκειται στην ιδιαιτερότητα της οικονομικής τους δράσης, επιφορτισμένης με σημαντικό κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό ρόλο. Από την τυπογραφία μέχρι τη ραδιοτηλεόραση και τις σύγχρονες μορφές ηλεκτρονικής διάδοσης μέσω του Διαδικτύου, τα μέσα επικοινωνίας αναδείχθηκαν σε φορέα δημόσιας έκφρασης, διάδοσης ιδεών και πληροφοριών και διάπλησης πολιτικής συμπεριφοράς. Διαθέτοντας ικανότητα άμεσης επιρροής στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης¹², ο χώρος δράσης των μέσων ενημέρωσης βρίσκεται στο επίκεντρο νομικών και κοινωνιολογικών αναλύσεων, ενώ δεν είναι απαλλαγμένος από συγκρούσεις και εξωτερικές επιδράσεις, οικονομικές και πολιτικές¹³. Ο τύπος (ηλεκτρονικός ή έντυπος), το κατεξοχήν μέσο άσκησης ελέγχου στην κρατική εξουσία, περνά στα χέρια ισχυρών οικονομικών συμφερόντων, τα οποία στηρίζονται στις αποφάσεις της πολιτικής εξουσίας, την οποία πλέον τα ίδια ελέγχουν¹⁴.

νιστικής πολιτικής και της ενίσχυσης της ευρωπαϊκής βιομηχανίας ενόψει ανταγωνισμού σε μια παγκόσμια αγορά, σε *Jones Alison/Sufrin Brenda*, σ. 974 επ.

11. Βλ. *Rehbinder Manfred*, Zur Problematik der inneren Pressefreiheit, σ. 195 επ. *Koumantos Georgios*, ΤοΣ 1976, σ. 430, 441.

12. Εύστοχα παρατηρεί τον ετεροκαθορισμό του ανθρώπου - παθητικού δέκτη εικόνων ο *Κοζύρης Φαίδων*, ΕΕΕυρΔ 1989, σ. 248.

13. Χαρακτηριστικά της διείσδυσης των ΜΜΕ στα πολιτικά πράγματα αναφέρονται τα παραδείγματα της Γερμανίας, σε *Humphreys Peter*, *Cardozo Arts and Entertainment Law Review*, Vol. 16 (1998), σ. 527, σ. 527, 540, 552 επ. και της Μ. Βρετανίας, σε *Doyle Gillian*, *Cardozo Arts and Entertainment Law Review*, Vol. 16 (1998), σ. 451, 455 επ.

14. Βλ. προβληματισμό σε *Τσεβά Αθανάσιο*, ΔΙΜΕΕ 2004, σ. 323, ιδίως 325, 326. Για «απειλή των δημοκρατικών θεσμών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ιδιωτικά κέντρα οικονομικής και επικοινωνιακής ισχύος» κάνει λόγο ο *Κοντιάδης Ξενοφών*, σ. 266, επαναλαμβάνο-

Αναγνωρίζοντας την οικονομικοπολιτική σκοπιμότητα στήριξης επιχειρηματικών συμπράξεων για την ενίσχυση δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη διακίνηση πληροφοριών¹⁵, δεν παραβλέπεται η απειλή που ενυπάρχει για το αγαθό της πολυφωνίας, της πολυμέρειας των πηγών πληροφόρησης. Η εκθετική αύξηση των δυνατοτήτων μετάδοσης και προσφοράς ραδιοτηλεοπτικών υπηρεσιών που παρέχει η ψηφιακή τεχνολογία δεν συνεπάγεται άνευ ετέρου την αύξηση των επιλογών του τελικού αποδέκτη και δεν εγγυάται την ύπαρξη πολύπλευρης, αντικειμενικής, αμερόληπτης ενημέρωσης. Ενυπάρχει ο κίνδυνος, μια συγκεκριμένη ομάδα συμφερόντων να συγκεντρώσει στα χέρια της τον έλεγχο περισσότερων διαύλων πληροφόρησης, οδηγώντας στην εξαφάνιση κάποιες άληθες πηγές πληροφόρησης ή αποκλείοντας την είσοδο και λειτουργία νέων. Η σύγκλιση τεχνολογιών και επιχειρηματικών κλάδων κρύβει τον κίνδυνο δημιουργίας τεχνολογικών, οικονομικών, εντέλει πολιτικών και πολιτιστικών «μονοπωλίων»¹⁶. Το καίριο σημείο στην όλη προβληματική δεν είναι τόσο η προαγωγή του οικονομικού ανταγωνισμού όσο η διαμόρφωση ενός ελεύθερου χώρου ισότητας προβολής και υγιούς ανταγωνισμού θέσεων κι απόψεων¹⁷, ο αποκαλούμενος δημοσιογραφικός ανταγωνισμός (publizistischer Wettbewerb)¹⁸.

Εφόσον διαπιστωθεί η αρνητική επίδραση των οικονομικών συγκεντρώσεων στο αγαθό της πολιτικής και πολιτισμικής πολυμέρειας, τίθεται το πρόβλημα επιλογής εκείνων των μεθόδων ελέγχου, οι οποίες χωρίς να ανακόψουν την δυναμική οικονομικής ανάπτυξης θα μπορέσουν να δράσουν αποτελεσματικά προς τον επιθυμητό στόχο. Ο υπερβολικός ρυθμιστικός παρεμβατισμός μπορεί να αποβεί επιζήμιος για την πολυμέρεια των πηγών πληροφόρησης, θέτοντας εμπόδια στην καινοτομία και δημιουργώντας αντικίνητρα για την είσοδο και επέκταση σε νέες πηγές επικοινωνίας¹⁹.

Κινούμενες προς αυτήν την κατεύθυνση πολλές εθνικές έννομες τάξεις έχουν προβεί στη διαμόρφωση ενός ρυθμιστικού πλαισίου²⁰, με βασικό άξονα την επιβολή περιο-

ντας φράση του Γ. Σωτηρέλη. Από τις ΗΠΑ, παραδείγματα χειραγώγησης της ειδοσεογραφίας σε *Parker Jim*, *Federal Communications Law Journal*, (Vol. 52) 2000, σ. 519, 523 επ.

15. Ενδεικτικά τα επιχειρήματα της βρετανικής Επιτροπής Μονοπωλίων και Συμπράξεων (MMC), η οποία ενέκρινε την εξαγορά της εφημερίδας εθνικής κυκλοφορίας "The Times" από την εταιρεία που ήλεγχε την εφημερίδα "The Sunday Times". *Wood Pascale*, *ENT.L.R* 1991, σ. 134.

16. «Ιδεολογικό και θεσμικό μονοπώλιο», φράση που παραθέτει ο *Κοντιάδης Ξενοφών*, σ. 284.

17. «Ελεύθερος ανταγωνισμός ιδεών και συμφερόντων», κατά τον *Τσεβά Αθανάσιο*, *ΔιΜΜΕ* 2004, 323, 325 με περαιτέρω παραπομπές.

18. Η διάκριση «wirtschaftlicher - publizistischer Wettbewerb» σε *Mestmäcker Ernst-Joachim*, *Immenga/Mestmäcker*, *GWB Vor § 35 Rdnr.* 53 επ. *Barendt Eric*, *Broadcasting Law*, σ. 122. *Brenner Christian*, *ZUM* 1998, σ. 877, 886 επ. *Holznel Bernd*, *ZUM* 1991, σ. 263, 267 επ. *Bender Gunnar*, σ. 76 επ. Για τις έννοιες «οικονομικός ανταγωνισμός» και «εκδοτικός - δημοσιογραφικός ανταγωνισμός», *Τσεβάς Αθανάσιος*, *ΔιΜΕΕ* 2004, σ. 323, 326.

19. Διεξοδικά, *Camasasca Peter*, *ECLR* 2000, σ. 76 επ.

20. Κριτικά στις παλινδρομήσεις πολιτικών και προτεραιοτήτων κατά τη διαμόρφωση ενός

ρισμών στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των επιχειρήσεων μέσω ενημέρωσης και κανόνων διαφάνειας ως προς τα οικονομικά τους. Το στοιχείο που καλούνται να λάβουν υπόψη νομοθέτες και εποπτικές αρχές είναι η μεταφορά του βάρους από τις εθνικές αγορές σε μια παγκόσμια ή πανευρωπαϊκή εμβέλεια αγορά. Παράλληλα με το πλανώμενο ερώτημα «εθνικός ή υπερκρατικός έλεγχος», κάθε κρατική εποπτική αρχή έχει να αντιμετωπίσει το δύσκολο έργο ανεύρεσης σημείου ισορροπίας, επιτρέποντας την αγορά των μέσων ενημέρωσης να αναπτυχθεί και να λειτουργήσει ανταγωνιστικά και διασφαλίζοντας την ανεξαρτησία και την πολυφωνία στις εσωτερικές κι εξωτερικές δομές τους²¹. Τέλος, η συμπλοκή τομέων της οικονομικής δράσης, οι οποίοι υπόκεινται στον έλεγχο περισσότερων αυτοτελών ρυθμιστικών αρχών, αναδεικνύει τη σκοπιμότητα ύπαρξης ενός οριζοντίου - υπερκλάδικου ρυθμιστικού φορέα στα μέσα ενημέρωσης, σε αντίθεση με την παραδοσιακή κλαδική εποπτεία²².

3. Η μελέτη των συγκεντρώσεων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο χώρο των μέσων επικοινωνίας παραπέμπει τόσο στο δίκαιο των μέσων ενημέρωσης όσο και στο δίκαιο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ας σημειωθεί ότι το αποκαλούμενο «δίκαιο των ΜΜΕ» προϋποθέτει την περιήγηση σε περισσότερους δικαιοκλάδους, μια και ανακινεί θέματα συνταγματικού δικαίου, διοικητικού δικαίου, αθέμιτου ανταγωνισμού, προστασίας της προσωπικότητας, της πνευματικής ιδιοκτησίας, του καταναλωτή κ.ο.κ. Το ρυθμιστικό πλαίσιο της λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης αποτελεί έναν γενικότερο θεματικό χώρο, μέσα στον οποίο ενεργοποιούνται ποικίλοι κανόνες δικαίου, μεταξύ αυτών και κανόνες εμπνευσμένοι από το δίκαιο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Το δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού επιδιώκει να διατηρήσει τις προϋποθέσεις ανάπτυξης και φυσιολογικής λειτουργίας των δυνάμεων της αγοράς με την αποτροπή πρακτικών ή συμπεριφορών που περιορίζουν ή νοθεύουν τον ανταγωνισμό. Η ελεγκτική παρέμβασή του στην δράση των επιχειρήσεων του κλάδου των μέσων ενημέρωσης επικεντρώνεται στην διασφάλιση των όρων απρόσκοπτης εισόδου στις επιμέρους αγορές για τρίτους - δυνατικούς παροχείς ραδιοτηλεοπτικών υπηρεσιών και τη δυνατότητα καταρχήν ελεύθερης πρόσβασής τους στην τεχνολογική υποδομή, διασφαλίζοντας έτσι των εξωτερικό πληουραλισμό (αυβενpluralismus).

Από την σκοπιά του δικαίου των μέσων ενημέρωσης η υιοθέτηση κανόνων αντιμονοπωλιακού ελέγχου κι ελέγχου συγκεντρώσεων αποβλέπει κυρίως στην προστασία της πολυφωνίας, της πολιτικής και πολιτισμικής πολυμέρειας. Το κράτος ή ο νομοθέτης οφείλουν να παρέχουν θεσμικές εγγυήσεις και να παρεμβαίνουν σε περιπτώσεις εκτεταμένης συγκέντρωσης οικονομικού ελέγχου στα επικοινωνιακά μέσα, τα οποία διοχε-

ρυθμιστικό πλαίσιο λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης, *Hege Hans*, σ. 75 επ.

21. Για την προσπάθεια ανεύρεσης σημείου ισορροπίας μεταξύ των δύο αντικρουόμενων στόχων, *Kübler Friedrich*, *Media Perspektiven* 1995, σ. 48, 51 επ. *Pelny Stefan*, *AfP* 1998, σ. 35, 39.

22. *Holoubek Michael*, *ZUM* 1999, σ. 665, 669.